Πολυκατοικίες του Δεκέμβρη. Κυψέλη, Πατησίων και Εξάρχεια-Νεάπολη. Το νεκροταφείο των αγωνιστών του ΕΛΑΣ και ο Λόχος «Μπάιρον»

του Νίκου Σκοπλάκη

Η οικονομική κρίση και το «κραχ» των τραπεζών του 1932 ενέτεινε τη «μανία επενδύσεως εις ακίνητον περιουσίαν», όπως παρατηρεί ένας μελετητής της οριζόντιας ιδιοκτησίας στη μεσοπολεμική Αθήνα. Η δυνατότητα για τυχαία οικοδόμηση πολυώροφων κτηρίων στον αστικό ιστό, αρκετές φορές από ένα και μόνο φυσικό πρόσωπο που κατέχει το απαραίτητο χρηματικό κεφάλαιο, διεύρυνε μια συγκεκριμένη διαδικασία παραγωγής, δημιούργησε αποθέματα διαμερισμάτων για ιδιοκατοίκηση, επαγγελματική χρήση και ενοικίαση, μορφοποίησε νέους κτηριακούς τύπους, τροποποίησε ραγδαία το αστεακό περιβάλλον και αύξησε την πολυπλοκότητά του.

Ιδίως κατά το πρώτο διάστημα της Κατοχής, με την κολοσσιαίων διαστάσεων ληστρική συσσώρευση, η αγοραπωλησία (και πολυώροφων) αστικών ακινήτων φτάνει σε πρωτόγνωρη κλιμάκωση. Για παράδειγμα, μόνο μέσα σε μία μέρα (9 Μαΐου 1941), 14 διαμερίσματα πολυκατοικιών στην περιοχή Νεαπόλεως Εξαρχείων μεταβιβάστηκαν σε ένα μόνο πρόσωπο• πάλι σε μία μόνο μέρα (7 Ιουνίου 1941), δύο αδερφοί, βιομήχανοι, απέκτησαν τρία οικοδομήσιμα οικόπεδα στην οδό Αγίου Μελετίου στην Κυψέλη• από μήνα σε μήνα, πλήθαιναν οι ιδρύσεις, οι ανακοινώσεις και οι διαφημίσεις «οικοδομικών και κτηματικών επιχειρήσεων» (λ.χ. «πωλούμεν οριζόντια διαμερίσματα εις Κολωνάκι, Μουσείον, Πατησίων»). Από το 1941 μέχρι την αποχώρηση των Γερμανών έχουν δημιουργηθεί για τους «κερδισμένους» όλες οι προϋποθέσεις της

μεταπολεμικής οικοδομικής ανάπτυξης και της αντιπαροχής, ενώ μορφοποιούνται κι οι συμβολικές αναπαραστάσεις κύρους και εξουσίας στο σώμα της πόλης.

Κατά τη διάρκεια της μάχης της Αθήνας, τον Δεκέμβρη του ’44, οι μεσοπολεμικές πολυκατοικίες στην Κυψέλη, την Πατησίων, τα Εξάρχεια και αλλού γίνονται και *κοινωνικός χώρος* της εξέγερσης. Ιδιαιτέρως αυτές οι τρεις χωρικές ενότητες της πόλης χαρακτηρίζονταν από την εξάπλωση των πολυώροφων κτηρίων στον πολεοδομικό ιστό καθ’ όλη τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαπενταετίας και σε πολύ αδρές γραμμές από τη συνύπαρξη μικρών, μεσαίων και ανώτερων αστικών στρωμάτων, με την όξυνση των ταξικών αντιθέσεων που επέφερε η εμπειρία της Κατοχής στην κλίμακα πόλωσης, η οποία ορίζεται από τον μεγαλύτερο πλουτισμό στη μία πλευρά και τη ραγδαία αποπτώχευση στην άλλη.

Σε αυτό το πεδίο, όπου βασικά γνωρίσματα ήταν η αρκετά πυκνή δόμηση και η εναλλαγή πολυκατοικιών και χαμηλότερων κτισμάτων, πολύ μεγάλη σημασία είχαν η εξασφάλιση σημείων και διόδων προσπέλασης, η κίνηση μεταξύ των κτηρίων, η αναδιάταξη των θέσεων στις οδομαχίες· ειδικά για τον ΕΛΑΣ, παρά την αμφιταλάντευση της «μη μάχης» σε σχέση με τον βρετανικό στρατιωτικό παράγοντα, ήταν κρίσιμη η κατασκευή οδοφραγμάτων προς παρεμπόδιση ή καθυστέρηση των τεθωρακισμένων, αλλά και η διατήρηση διαδρόμων επικοινωνίας. Οι βρετανικοί όλμοι, τα βρετανικά βομβαρδιστικά και το σφυροκόπημα των αρμάτων μάχης κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις προκάλεσαν πολύ μεγάλες ζημιές. Σπίτι-σπίτι, μέσα στις πολυκατοικίες του Δεκέμβρη κι ανάμεσά τους, από τις 5 εκείνου του μήνα μέχρι τις 4 Ιανουαρίου 1945, γράφτηκαν μικρές και μεγάλες ιστορίες.

Εικόνα 1 (φωτογράφος, Ντμίτρι Κέσελ). Στιγμιότυπο που λήφθηκε μετά το τέλος των μαχών στην περιοχή των Εξαρχείων. Εκλεκτικιστική πολυκατοικία και γειτονική διώροφη κατοικία με βαθιά τα σημάδια των σφοδρών μαχών. Από την Πρωτοχρονιά του 1945 η περιοχή βαλλόταν με όλμους και τα βρετανικά άρματα μάχης έπλητταν αδιάκοπα τις πολυκατοικίες με τις εγκλωβισμένες ή αμυνόμενες δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Ο δρόμος στο συγκεκριμένο στιγμιότυπο είναι πιθανότατα η οδός Αραχώβης. Η ταύτιση προκύπτει από τον συσχετισμό άλλων στιγμιοτύπων της σειράς Last Stages of Athens Fighting ***και από τη μαρτυρία του κατοίκου της περιοχής, Χρήστου Ενισλείδη, στη Νόρα Ράλλη (***«Η κραυγή των τοίχων»***, Εφημερίδα των Συντακτών, 4.12.2016).***

Κυψέλη

Οι πρώτες συμπλοκές στην Κυψέλη ξεκίνησαν γύρω στο μεσημέρι της 6ης Δεκεμβρίου 1944. Με την έναρξη της επίθεσης του ΕΛΑΣ στη Σχολή Ευελπίδων και την ταχεία προώθησή του σε μεγάλα τμήματα της πόλης, η Κυψέλη άρχισε να γίνεται επίκεντρο των μαχών. Τα αποσπάσματα από το ημερολόγιο του Α.Ζ., συμπυκνώνουν φημολογίες και αλήθειες, προσωπικές εμπειρίες και ανησυχίες ενός σχετικά εύπορου ανώτερου υπάλληλου αντικομμουνιστικής τοποθέτησης στην Κυψέλη, η οποία «εαμοκρατείται». Ο Α.Ζ. γράφει ότι η πολυκατοικία όπου κατοικούσε με τη σύζυγό του ήταν πολύ κοντά στην πολυκατοικία Λαναρά. Επομένως, η πολυκατοικία του Α.Ζ. πρέπει να ήταν η πολυκατοικία Τόμπρου (ή Κανάκη), η οποία στέκει από το 1935 στη γωνία Φωκίωνος Νέγρη 21 και θήρας. Εκτός από την υποτιθέμενη «λεηλασία» της πολυκατοικίας Λαναρά (προτού καν αρχίσουν οι μάχες), ο Α.Ζ. αναφέρει ότι σ’ εκείνη την πολυκατοικία άρχιζαν να εγκαθίστανται πρόσφυγες από τις ανατολικές συνοικίες της Αθήνας, οι οποίες βομβαρδίζονταν από τους Βρετανούς• έπιαναν διαμερίσματα τα οποία είχαν αφήσει, για διάφορους λόγους, όσοι έφευγαν από τις 6 Δεκεμβρίου άρον-άρον προς τη Σκομπία. Σε άλλο σημείο, πληροφορούμαστε πως, εκτός από την παρουσία της Πολιτοφυλακής, στην πολυκατοικία του Α.Ζ. εγκαταστάθηκε τμήμα «του 11ου Λόχου, του 3ου Τάγματος, του 3ου Συντάγματος Ελασιτών» και στην είσοδό της τοποθετήθηκε φρουρά• ο Α.Ζ. διευκρινίζει, μάλιστα, ότι ως «διοικητήριο» χρησιμοποιήθηκε τμήμα του διαμερίσματός του και ότι στο απέναντι διαμέρισμα, «του κ. Γεωργιάδη», έμεναν οι «άνδρες του λόχου, ως επί το πλείστον νεαρά παιδιά».

Εικόνα 2 (φωτογράφος, Ντμίτρι Κέσελ). Στιγμιότυπο που λήφθηκε περί τα μέσα Δεκεμβρίου στη γωνία Φωκίωνος Νέγρη 21 και Θήρας, δηλαδή μπροστά στην πολυκατοικία Κανάκη-Τόμπρου, την πολυκατοικία όπου, κατά πάσα πιθανότητα, διέμενε ο Α.Ζ. Βλέπουμε αυτή την πολυκατοικία, όπως ήταν πριν από τη μεταπολεμική διευθέτηση του ισογείου με καταστήματα (και, βεβαίως, πριν από την κατεδάφιση του πίσω διώροφου και της μάντρας επί της οδού Θήρας). Χαρακτηριστικό είναι το σύνθημα, «Ελλάδα [ανεξ]άρτητη χορτάτη […]η. Κ.Κ.Ε.». Οι άντρες, που ποζάρουν σε θέση μάχης για τον φακό του Κέσελ, ανήκαν στην Πολιτοφυλακή Κυψέλης (μαζί και κάποιοι από τον 11ο Λόχο;).

Ο Α.Ζ. καταγράφει, με πολλές λεπτομέρειες, ήσσονος σημασίας προσωπικές του ταλαιπωρίες, προβλήματα στην τροφοδοσία και στις σχέσεις του με την πολιτοφυλακή. Ωστόσο, είναι μάλλον χαρακτηριστική η σιωπή του για δύο σφαγές που εκτυλίχθηκαν, κυριολεκτικά, λίγο πιο πέρα από την πόρτα του. Το μεσημέρι της 12ης Δεκεμβρίου 1944, ανήμερα του Αγίου Σπυρίδωνος, μια συγκέντρωση νέων στο 26ο δημοτικό σχολείο, Φωκίωνος Νέγρη 63 και Λήμνου (σήμερα Λέλας Καραγιάννη), πνίγηκε στο αίμα από βρετανικούς όλμους, που ρίχτηκαν από τον Λυκαβηττό.

Εικόνα 3 (φωτογράφος, Ντμίτρι Κέσελ). Άλλο στιγμιότυπο από τη γωνία Φωκίωνος Νέγρη 21 και Θήρας• εδώ διακρίνεται όρθιος μαχητής και φαίνεται καλύτερα η κατεδαφισμένη πρόσοψη του διώροφου επί της οδού Θήρας. Χάρη στο ημερολόγιο του Α.Ζ. γνωρίζουμε ότι στην πολυκατοικία Κανάκη-Τόμπρου η δύναμη του ΕΛΑΣ είχε αποθηκεύσει και τον οπλισμό της – «όπλα, νάρκες και χειροβομβίδες». Στις 16 Δεκεμβρίου 1944, ο Α.Ζ. έγραφε: «Εσυνηθίσαμε πλέον στη συντροφιά των συγκατοίκων μας συναγωνιστών. Κάνουμε πολλές κουβέντες με τον καπετάν Νίκο και τον κ. Γιώργο».

Οι νέοι και οι νέες είχαν συγκεντρωθεί στο σχολείο της Φωκίωνος Νέγρη για να ενημερωθούν και να στελεχώσουν τον ΕΛΑΣ Σπουδαστών• ο Λόχος Μπάιρον έδινε σκληρές μάχες στο Πολυτεχνείο και τα Εξάρχεια. Ο μετέπειτα θεατρικός συγγραφέας, Μανόλης Κορρές, είχε αφηγηθεί, πολλά χρόνια αργότερα, στην Ολυμπία Παπαδούκα: «Ώσπου να γυρίσουμε να πάρουμε την κούτα να μοιραστούμε τα τσιγάρα, έγινε το κακό. […] Σχεδόν αμέσως πέσανε οι δυο πρώτες ρουκέτες που μετατρέψανε την αυλή σε σφαγείο. […] Οι πιο ψύχραιμοι ψάχνανε να βρούνε καμιά σανίδα να τη χρησιμοποιήσουν για φορείο, να μεταφέρουν τους πληγωμένους συντρόφους σ’ ένα πρόχειρο ιατρείο που υπήρχε στην πλατεία» [εννοεί στην οδό Κασταλίας, στη συμβολή με την

πλατεία Κυψέλης]. Η τότε νέα ηθοποιός, Ζωρζ Σαρή, τραυματίστηκε σοβαρά• είδε τη φίλη της, Καίτη Κοσκινά, να πεθαίνει μαζί με τον αρραβωνιαστικό της, Τζώνη Γκούμα. Η δική της περιπέτεια στάθηκε αφορμή για να γράψει στις αρχές της δεκαετίας του ’80 το συγκλονιστικό μυθιστόρημα, «Οι νικητές». Λίγη ώρα αργότερα, κάτοικοι που βγήκαν στην πλατεία Κυψέλης για να δουν τι συνέβη, δέχτηκαν πυρά από βρετανικό αεροπλάνο• η πλατεία γέμισε νεκρούς και τραυματίες.

Εικόνα 4 (φωτογράφος, Ντμίτρι Κέσελ). Στιγμιότυπο με την προαναφερθείσα και γνωστή πολυκατοικία Λαναρά, η οποία οικοδομήθηκε το 1938 στη συμβολή των οδών Επτανήσου, Φωκίωνος Νέγρη 23 και Θήρας, σε σχέδια του μηχανικού Ιωάννη Ζολώτα. Βλέπουμε τμήμα της εισόδου επί της οδού Θήρας και τμήμα της πρόσοψης επί της οδού Επτανήσου. Μεταξύ των συνθημάτων του τοίχου για τον ΕΛΑΣ Αττικής και την ΕΠΟΝ, διαβάζουμε: «[…] περιουσιών που έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης της δυστυχίας του λαού». Στόχος της απροκάλυπτης επίθεσης στον κόσμο του ΕΑΜ, που οδήγησε στην έκρηξη οργής και τον Δεκέμβρη του ’44, ήταν η «αποεαμοποίηση» και, έτσι, η αποφυγή κάθε ενδεχόμενου να πληρώσουν οι κερδισμένοι της Κατοχής, οι «επενδυτές» του πολύμορφου οικονομικού δωσιλογισμού.

Στο ημερολόγιο του Α.Ζ., αντιθέτως, από τις 27 Δεκεμβρίου διαβάζουμε διεξοδικά για τις περιπέτειές του με την Πολιτοφυλακή. Δεν προσήλθε, εντούτοις, στην Πολιτοφυλακή Κυψέλης, η οποία, τότε, στεγαζόταν στο κατεδαφισμένο σήμερα συγκρότημα των οδών Κασταλίας, Χιλιανδαρίου και Κερκύρας (γνωστό ως «Ίλιον Τρωάς» ή «Βίλα Βερντέν»). Τον οδήγησαν λίγα στενά παραπάνω, σε ένα κτήριο της οδού Πρωτέως, στο οποίο είχε μεταφερθεί από το δεύτερο δεκαήμερο του Δεκεμβρίου η Πολιτοφυλακή της Κοκκινιάς για λόγους ασφαλείας• θα είχε ενδιαφέρον να μαθαίναμε τον λόγο που ο Α.Ζ. ενδιέφερε την

Πολιτοφυλακή της Κοκκινιάς. Σύντομα αφέθηκε ελεύθερος, χάρη στη μεσολάβηση της οικογένειας Πορφυρογένη, και στις 5 Ιανουαρίου 1945, όταν έμπαιναν στην Κυψέλη τα βρετανικά άρματα κι από πίσω τους οι Χίτες με τη στολή του εθνοφύλακα, έγραφε στο ημερολόγιό του: «Αναπνέομεν!». Λίγες μέρες αργότερα, απέλυε και την υπηρέτριά του, «με κουκουεδικάς ιδέας, που καθημερινώς στενοχωρούσε την Πόλυ» [τη σύζυγό του]. Χάρη σ' εκείνη την υπηρέτρια, είχαν εξασφαλίσει, κατά την πρώτη φάση των μαχών, πατάτες και ξυλοκάρβουνα…

Πατησίων

Μερικούς δρόμους παρακάτω, κατεβαίνοντας την Πατησίων, ένας άλλος συντηρητικός και αντικομμουνιστής, υπάλληλος του υπουργείου Εξωτερικών, έγραφε το δικό του ημερολόγιο κατά τη διάρκεια των μαχών του Δεκέμβρη• το δημοσίευσε στα γαλλικά το 1947, με το ψευδώνυμο Léon Marc. Ο συντάκτης του ημερολογίου κατοικούσε εντός μιας χωρικής ενότητας στην οποία διεξάγονταν ιδιαίτερα σκληρές μάχες ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και σε δωσίλογους κατασταλτικών μηχανισμών της Κατοχής (ένοπλοι του κολαστηρίου της Ειδικής Ασφάλειας που δεν είχαν συλληφθεί, «μπουραντάδες» του Μηχανοκίνητου Τμήματος) με την υποστήριξη των Βρετανών. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν αναπτυχθεί από τις 5 Δεκεμβρίου 1944 σε ψηλά κτήρια αυτής της περιοχής, μεταξύ της Ομόνοιας και του κτηρίου της ΑΣΟΕ: λ.χ. δύο πολυβολεία του ΕΛΑΣ είχαν εγκατασταθεί στην ταράτσα του ξενοδοχείου «Σαν Ριβάλ» στη Λιοσίων, ενώ είχε οχυρωθεί ολόκληρο το ξενοδοχείο «Αλεξάνδρα», το οποίο βρισκόταν στην οδό Αβέρωφ 8. Ο ΕΛΑΣ είχε εδραιωθεί και στην πολυκατοικία Μακέδου, στην οδό Σουρμελή, στο μέγαρο Ησαΐα (Πατησίων 65 και Ιουλιανού 26), στην πολυκατοικία Γουλανδρή (Πατησίων 75 και Γκιλφόρδου, οικοδομημένη το 1924 σε σχέδια του Κων/νου Κιτσίκη).

Το άντρο των διαβόητων «μπουραντάδων», δηλαδή το Μιχανοκίνητο Τμήμα (Πατησίων 91-93), περιβαλλόταν από ψηλότερα κτήρια. Οι «μπουραντάδες» βρήκαν, για ένα κρίσιμο διάστημα, προνομιακή κάλυψη απέναντι στον ΕΛΑΣ χάρη στην προθυμία των εύπορων αστών

ενοίκων μιας αμέσως γειτονικής, εξαώροφης πολυκατοικίας. Ο Léon Marc, ο οποίος πρέπει να κατοικούσε σε μια από τις καθέτους μεταξύ της Πατησίων και της οδού Μαυρομματαίων, αναφέρει ότι πολλοί από τους ενοίκους της συγκεκριμένης πολυκατοικίας παρείχαν, με μεγάλο ζήλο, κάθε δυνατή βοήθεια στους «μπουραντάδες», για να εγκαταστήσουν πολυβολεία και παρατηρητήρια στη -στρατηγικής σημασίας – πολυκατοικία της οδού Πατησίων 89˙ μπορούσαν να χρησιμοποιούν και διαμερίσματα για να στήνουν τους δυνατούς προβολείς τους (παρακολουθώντας τις κινήσεις στις οδούς Δεριγνύ και Χέυδεν) και για να διασπούν τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ με διασταυρούμενα πυρά. Οι δωσίλογοι του Μηχανοκίνητου (που, μαζί με την Ειδική Ασφάλεια, είχαν πρωτοστατήσει στα μπλόκα από την τελευταία φάση της Κατοχής) κατόρθωσαν, χάρη και στους πολύτιμους Βρετανούς, να ματαιώσουν την εγκατάσταση ομάδας του ΕΛΑΣ στην ταράτσα της εκλεκτικιστικής πολυκατοικίας στη γωνία των οδών Γ΄ Σεπτεμβρίου 94 και Χέυδεν, όπως και στην ταράτσα της πολυκατοικίας του 1935, στο 12 της οδού Χέυδεν (και οι δύο πολυκατοικίες σώζονται ανακαινισμένες).

Εικόνα 5. Η εξαώροφη πολυκατοικία Κλωναρίδου (1933), όπως είναι σήμερα. Στ' αριστερά, διακρίνεται τμήμα από την τετραώροφη πολυκατοικία του 1928, σε σχέδια Εμ. Λαζαρίδη. Στα δεξιά, ήταν επί Κατοχής τα παραπήγματα και τα γκαράζ του Μηχανοκίνητου.

Με το στρατηγικό πλεονέκτημα της θέσης τους στην πολυκατοικία και την πάντα πολύτιμη συνδρομή ενός βρετανικού τεθωρακισμένου, οι «μπουραντάδες» κατάφεραν, στις 11 Δεκεμβρίου, να επιτεθούν με χειροβομβίδες στον «Οίκο του Φοιτητού» (Πατησίων 99 και Χάμιλτον), όπου βρίσκονταν δυνάμεις του ΕΛΑΣ Σπουδαστών. Συνέλαβαν αιχμαλώτους όσους επέζησαν και συνέχισαν τις «εκκαθαριστικές επιχειρήσεις» στη Στοά Ματάλα.

Εικόνα 6 (φωτογραφία από το μπλογκ athensville). Βραδινή λήψη από τον Δεκέμβριο του 2011• διακρίνονται το μεταπολεμικό μέγαρο του ΟΤΕ, η μεσοπολεμική πολυκατοικία, Πατησίων 87, και η εξαώροφη μεσοπολεμική πολυκατοικία, Πατησίων 89. Σύμφωνα με ημερολογιακή καταχώριση του Léon Marc από τις 11 Δεκεμβρίου 1944, οι «μπουραντάδες» είχαν βάλει στόχο έναν άοπλο του εφεδρικού ΕΛΑΣ σε σημείο απέναντι από την πολυκατοικία της Πατησίων 89: «αγνοούσε, χωρίς αμφιβολία, ότι στο μέρος όπου στεκόταν, βρισκόταν μέσα στο οπτικό πεδίο του Μηχανοκίνητου Τάγματος […]. Πράγματι, οι χωροφύλακες του Μηχανοκίνητου πυροβολούσαν διαγωνίως, διαμέσου της διασταύρωσης»• δηλαδή, προς την οδό Αντωνιάδου, απέναντι.

Εν τέλει, η γενική αντεπίθεση του ΕΛΑΣ και η επισφαλής θέση των βρετανικών και των κυβερνητικών δυνάμεων στην περιοχή είχε συνέπεια την αποχώρηση των «μπουραντάδων» από την πολυκατοικία της Πατησίων 89 στις 13 Δεκεμβρίου 1944. Πηγές της εποχής σημειώνουν ότι οι «μπουραντάδες» παραλήφθηκαν από βρετανικό τεθωρακισμένο στις 3μ.μ. εκείνης της ημέρας και οι τραυματίες τους μεταφέρθηκαν στην αμερικανική υπηρεσία ΟΥΝΡΑ, η οποία στεγαζόταν στο ξενοδοχείο «Ακροπόλ» (επί της Πατησίων, στην περιοχή του Πολυτεχνείου). Σε ημερολογιακές καταγραφές από

εκείνη την ημέρα και από τις 15 Δεκεμβρίου 1944, ο Léon Marc αναφέρει ότι οι ένοικοι της πολυκατοικίας συνελήφθησαν από τον ΕΛΑΣ για ανάκριση και επέστρεψαν το πρωινό της επόμενης ημέρας. Οι περισσότερες δυνάμεις του ΕΛΑΣ στη συγκεκριμένη χωρική ενότητα προέρχονταν από τις δυτικές συνοικίες, που είχαν υποφέρει τα πάνδεινα από τους «μπουραντάδες» κατά την τελευταία φάση της Κατοχής. Από τον Marc μαθαίνουμε ότι ο ΕΛΑΣ και κάτοικοι της περιοχής έβγαλαν από την πολυκατοικία μεγάλα αποθέματα τροφίμων και ειδών πολυτελείας. Ακόμα και ο Léon Marc, που ήταν έντονα εχθρικός απέναντι στο ΕΑΜ, παρατηρεί πως δεν μπορούσε να διανοηθεί πόσος πλούτος είχε συσσωρευτεί μέσα σ' ένα τέτοιο κτήριο ύστερα από μια πολυετή περίοδο ένδειας και έντονης επισιτιστικής κρίσης. Από την είσοδο του ΕΛΑΣ στην πολυκατοικία, ο Marc διασώζει κι ένα άλλο στιγμιότυπο, το οποίο μοιάζει βγαλμένο από τις σελίδες του Ουγκώ ή του Ανατόλ Φρανς: «Ένας Ελασίτης, μέχρι 18 ετών, πέρασε φορώντας μια μεγαλοπρεπή κάπα στρατηγού, με κατακόκκινα πέτα και χρυσά κουμπιά, πολύ μεγάλη γι' αυτόν και που η άκρη της σερνόταν στο πάτωμα».

Όμως, στην ημερολογιακή καταχώριση της 14ης Δεκεμβρίου 1944, ο Léon Marc γράφει και για το πρόχειρο νεκροταφείο των μαχητών του ΕΛΑΣ, το οποίο βρισκόταν σε χώρο κοντά στο πεδίο του Άρεως, μάλλον προς την οδό Μαυρομματαίων: «οι τάφοι είναι ήδη πολυάριθμοι, τουλάχιστον σαράντα, όλοι τους πολύ απλοί• ένας λευκός σταυρός με κάποιο όνομα, την ηλικία, την ημερομηνία θανάτου. Διαβάζουμε: 17 ετών, 18 ετών, 16 ετών… Σπανίως 20 ετών ή παραπάνω. Είναι πραγματικά πολύ νέοι όλοι οι άνθρωποι που αναπαύονται εκεί. Όλοι οι μαχητές του ΕΛΑΣ είναι πραγματικά πολύ νέοι».

Λόχος Μπάιρον και Εξάρχεια: «Βαλτετσίου τσίου-τσίου»…

Κάποιοι και κάποιες από αυτούς τους «πολύ νέους ανθρώπους» ήταν φοιτητές και φοιτήτριες, μαθητές και μαθήτριες από διάφορες περιοχές της Αθήνας και του Πειραιά, με οργανική ή

βοηθητική θέση στον περίφημο «Λόχο Μπάιρον» τον Δεκέμβριο του 1944. Κατά την τελευταία φάση των μαχών στην Αθήνα, όταν ο «Λόχος Μπάιρον» αναγκάστηκε να εγκαταλείψει οριστικά το Πολυτεχνείο, αυτή η ομάδα προωθήθηκε συντεταγμένα στην περιοχή των Εξαρχείων τις παραμονές Χριστουγέννων του 1944. «Βαλτετσίου τσίου-τσίου», τραγουδούσαν σε δρόμους γεμάτους από βρετανικά τεθωρακισμένα και ξοπίσω τους έτρεχαν σαν «εθνοφύλακες» οι ένοπλοι δωσίλογοι της Κατοχής, που εν τω μεταξύ είχαν γίνει «παπανδρεϊκοί». Από τα Χριστούγεννα, στόχος των βρετανικών δυνάμεων ήταν να καλύψουν τον β’ Λόχο Χωροφυλακής και τους Χίτες, οι οποίοι ήταν οχυρωμένοι στο Χημείο ήδη από την έναρξη των συγκρούσεων. Μετά τις μάχες του Χημείου, τα παιδιά του «Μπάιρον» κατάφεραν να μπουν σε μια κοντινή πολυκατοικία, στη γωνία των οδών Μαυρομιχάλη και Ναυαρίνου• ήταν 30 Δεκεμβρίου 1944 και κατέφυγαν σ’ ένα άδειο ισόγειο διαμέρισμα. Ανάμεσά τους ήταν κι ο Σπύρος, 19χρονος φοιτητής της Νομικής, ο οποίος θα έγραφε για όλα αυτά μετά από σχεδόν εξήντα χρόνια. Ανήμερα την Πρωτοχρονιά του 1945, ένα βρετανικό τεθωρακισμένο σημαδεύει τον εξωτερικό τοίχο και τον γκρεμίζει: νεκροί και βαριά τραυματίες, ανάμεσά τους ο Γιάννης, επίλεκτο μέλος της φοιτητικής Αντίστασης και του «Λόχου Μπάιρον», ο οποίος έχασε το αριστερό μάτι του από θραύσμα βλήματος. Επέζησε και διωγμένος από το μεταδεκεμβριανό (παρα)κράτος ζήτησε άσυλο στο Παρίσι, όπου έγινε γνωστός για τις πρωτοποριακές μουσικές συνθέσεις του ως Ιάνης Ξενάκης.

Εικόνα 7

Η πολυκατοικία Β. Δούρα – Ι. Τσιμπούκη (1936), Μαυρομιχάλη 23 και Ναυαρίνου, όπως είναι σήμερα. Διακρίνεται το ισόγειο γωνιακό διαμέρισμα όπου είχαν καταφύγει τα παιδιά του «Μπάιρον». «Τα παιδιά του Λόχου Σπουδαστών […] κρατάνε την πολυκατοικία της γωνίας Μαυρομιχάλη και Ναυαρίνου και κάνουν λούφα. Έξω στον δρόμο κυκλοφορούν ελεύθερα οι παπανδρεϊκοί και οι Εγγλέζοι πάνοπλοι. Ακούνε τα βήματά τους και τις ομιλίες τους. Δυστυχώς δεν υπάρχουν τα μέσα για να τους πολεμήσεις». (σελ. 97) «Κατά τις έντεκα μια ριπή από το Χημείο γάζωσε το γωνιακό παράθυρο του πρώτου ορόφου. Τα τζάμια κομματιάστηκαν με εντυπωσιακό πάταγο και τα παντζούρια γέμισαν τρύπες. […] Έχει περάσει το μεσημέρι όταν ακούγονται ερπύστριες τανκς. […] Φαίνεται ότι το τανκ

στάθηκε στην οδό Μαυρομιχάλη, ακριβώς απέναντι από την είσοδο της πολυκατοικίας […] Και τότε ξαφνικά, χωρίς κανένα σημάδι προειδοποιητικό, χωρίς στ' αλήθεια να το περιμένει κανείς, μια φοβερή έκρηξη γίνεται και σείεται συθέμελα όλο το κτήριο. […] Κομμάτια από τούβλα και χώματα έχουν πέσει απάνω του. Το δωμάτιο έχει γεμίσει με καπνούς». (σελ. 99) «Ύστερα βλέπει την τρύπα. Ένα φωτεινό άνοιγμα στον εξωτερικό τοίχο, διαμέτρου μισού περίπου μέτρου, με τα τούβλα να κρέμονται ξηλωμένα στην εσωτερική του μεριά». (σελ. 100) «Και να στο βάθος του δωματίου ο Ξενάκης, καθιστός, με την πλάτη ακουμπισμένη στον τοίχο και βογγάει. Το πρόσωπό του είναι γεμάτο αίματα. Ένα θραύσμα τον έχει χτυπήσει στο ζυγωματικό, κάτω από το αριστερό μάτι, που φαίνεται να έχει πεταχτεί προς τα έξω. Ήρθαν κι άλλοι από τα διπλανά δωμάτια του σπιτιού. Είπαν ότι το βλήμα έσκασε εδώ μέσα». (σελ. 101) «Τον Ξενάκη τον οδήγησαν, υποβαστάζοντάς τον, μέσα από τις τρύπες που είχαν ανοίξει στις μεσοτοιχίες και κατάφεραν να τον περάσουν στην κλινική Σμπαρούνη». (σελ. 102) Η κλινική Σμπαρούνη βρισκόταν στην οδό Χαριλάου Τρικούπη 35, στη θέση του σημερινού πάρκου της Ναυαρίνου. Κατεδαφίστηκε μέσα στη δεκαετία του '80. Οι αριθμοί σελίδων παραπέμπουν στο βιβλίο του Σπ. Τζουβέλη.

Όσοι γλίτωσαν από την επίθεση στην πολυκατοικία της οδού Ναυαρίνου και Μαυρομιχάλη, βρήκαν καταφύγιο στο βόρειο τμήμα του οικοδομικού τετραγώνου, στην πολυκατοικία της οδού Διδότου 47, που είχε εγκαταλειφθεί από τους περισσότερους ενοίκους της, ανοίγοντας τρύπες στους τοίχους. Στις 3 Ιανουαρίου 1945, ημέρα γενικής αντεπίθεσης των βρετανικών στρατευμάτων στην περιοχή, ένα άλλο τεθωρακισμένο βομβάρδισε την εξαώροφη πολυκατοικία της οδού Διδότου• το κτήριο παραδόθηκε στις φλόγες και καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς. Οι Βρετανοί και οι «εθνοφύλακες» δεν μπόρεσαν να εισέλθουν στα βαθιά και δαιδαλώδη υπόγεια: εκεί είχαν κατεβεί όσοι είχαν απομείνει από αυτή την ομάδα του «Λόχου Μπάιρον», οι οποίοι απέδρασαν τα μεσάνυχτα της 3ης προς 4η Ιανουαρίου 1945, τρυπώντας πάλι τους ενδιάμεσους τοίχους των κτηρίων, προς την οδό Χαριλάου Τρικούπη.

Εικόνα 8 (φωτογραφία του Γάλλου αρχιτέκτονα Claude Matton από το πρωινό της 5ης Ιανουαρίου 1945). Φαίνεται η κατεστραμμένη πολυκατοικία Τραϊφόρου-Κατραμοπούλου (1935), στην οδό Διδότου 47. Αριστερά της πολυκατοικίας, κτήριο ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου, το οποίο γκρεμίστηκε μέσα στη δεκαετία του ’50 (ανάμεσα στα δύο κτίσματα διακρίνεται πρόχειρο οδόφραγμα). Το δεύτερο νεοκλασικό στα δεξιά, Διδότου 50 και Χαριλάου Τρικούπη 46, είναι το φαρμακείο απ’ όπου βγήκαν οι τελευταίοι του «Μπάιρον». Τη δεκαετία του ’50 χτίστηκε εκεί πολυκατοικία. Στο βάθος της φωτογραφίας, διακρίνεται η, κάτω από την Χαριλάου Τρικούπη, πολυκατοικία της Διδότου 53, η οποία σώζεται και σήμερα.

Εικόνα 9 (δημοσιεύτηκε στον αθηναϊκό Τύπο το 1945). Τα ερείπια του μπροστινού τμήματος της πολυκατοικίας στην οδό Διδότου 47. Αυτό το τμήμα της πολυκατοικίας ανοικοδομήθηκε εκ θεμελίων με νέα σχέδια το 1946.

Δεν είναι, βέβαια, μονάχα αυτές οι πολυκατοικίες του Δεκέμβρη, ούτε τελειώνουν εδώ οι ιστορίες τους. Μέσα από θραύσματα μνήμης, άλλοτε ευκρινέστερα κι άλλοτε φευγαλέα, μέσα από ταυτίσεις σε θολές φωτογραφίες, έχοντας χάσει αμετάκλητα βιώματα και μαρτυρίες κι αιφνιδίως ανασύροντας στοιχεία που έμοιαζαν οριστικά χαμένα, θα συναντάμε τις πολυκατοικίες του Δεκέμβρη και τις ιστορίες τους όπου ακόμα η συλλογική συνείδηση διυλίζεται μέσα στην καθημερινότητα της πόλης.

***

1 Α.Ζ., «Το Ημερολόγιό μου», *Αντί* 61 (1976), σελ. 27 – 33.
2 Léon Marc, *Les heures douloureuses de la Grèce libérée. Journal d'un témoin (Octobre 1944 – Janvier 1945)*, Παρίσι, éditions de la Tournelle, 1947, ιδίως σελ. 97 κ.ε.

3 Σπύρος Τζουβέλης, *Μέρες και νύχτες του Δεκέμβρη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003.

Πηγή: **commune.org.gr**